

Eesti Vabariigi juhtkonna välispoliitiline ja sõjaline strateegia Vabadussõjas (1918–1920)

Reigo Rosenthal

Vabadussõjas saavutas Eesti Vabariigi armee võidu tema vastu tegutsenud vaenulike vägede üle, nurjates viimaste ette püstitatud eesmärgid. Sellega kindlustati Eesti riigi püsijäämine. Võidu eelduseks olid mitmesugused tegurid, nagu võitlusvõimelise sõjaväe organiseerimine, suure osa rahva toetus riikliku iseseisvuse ideele; paljude sõdurite ja ohvitseride piisav võitlустаhe, relvastuse, laskemoona ja muu hädavajaliku varustuse ning toidumoonas olemasolu, peamise vaenlase (Punaarmee) põhijõudude seotus Vene kodusõja rinnetega, liitlaste toetus, taktikalise-, operatiiv- ja strateegilise tasandi juhtide edukas tegevus.

Käesoleva artikli eesmärk on vaadelda ühte ülalmainitud aspektidest ehk Eesti juhtkonna tegevust välispoliitilise ja sõjalise strateegia elluviimisel Vabadussõja ajal. Sealjuures püütakse hinnata, milline mõju sellisel tegevusel oli sõja käigule ja lõpptulemusele.

Välispoliitiline ja sõjaline strateegia olid tihedalt seotud, sest mõlema peamine eesmärk oli tagada Eesti Vabariigi säilimine ning rahu saavutamine võimalikult soodsatel tingimustel. Need üldised strateegilised eesmärgid püsisid muutumatutena terve sõja kestel ning neist juhitud strateegia (ehk strateegiliste eesmärkide saavutamiseks koostatud tegevuskava) kujundamisel ja elluviimisel. Strateegia ise, nagu peagi näeme, võis aga muutuda vastavalt parajasti tekkinud olukorrale.

Strateegia kujundajad ja elluviijad

Välispoliitilise ja sõjalise strateegiaga tegelesid vabariigi poliitiline ning sõjaline juhtkond, täpsemalt: valitsus, Asutav Kogu ning sõjavägede ülemjuhatus. 1918. aasta novembri lõpus loovutas Maanõukogu Ajutisele Valitsusele kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni nii täidesaatva kui ka seadusandliku võimu.¹ Ajutist Valitsust juhtis kuni selle tegevuse lõpetamiseni 1919. aasta 9. mail Konstantin Päts, kelle käes oli ühtlasi sõjaministri portfelli.² Alates 1919. aasta 6. veebruarist täitis ta Tallinnas ka välisministri ülesandeid (välisminister Jaan Poska lahkus 1918. aasta detsembris Pariisi, juhtides Eesti välisdelegatsiooni; 1918. aasta 17. detsembrist kuni 6. veebruarini täitis Tallinnas välisministri kohustusi tööerakondlasest põllutööminister Otto Strandman).³ Pätsi võib lugeda võtmepoliitikuks, kes sõja esimese viie kõige raskema kuu jooksul kujundas ning viis ellu Eesti strateegiat, ent valitsusjuhi kohalt lahkumise järel ta enam selles nimetamisväärsel rolli ei mänginud.

Pärast Asutava Kogu kokkutulekut 1919. aasta 23. aprillil moodustasid kolm kõige suurema esindusega parteid valitsuse, mis astus ametisse 9. mail. Nende parteide – Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (ESDTP), Eesti Tööerakonna ja Eesti Rahvaerakonna – juhtivaid poliitikuid võibki pidada sõjalise ja välispoliitilise strateegia kujundajateks

¹ M. Graf. Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini. Tallinn, 1993, lk. 264–265.

² Valitsuste koosseisu Vabadussõja ajal vt.: Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999. Koostanud J. Toomla. Tallinn, 1999, lk. 147, 149.

³ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 16.12.1918. ERA f. 31, n. 1, s. 8, l. 71–71p; Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 06.02.1919. ERA, f. 31, n. 1, s. 13, l. 60.

ning elluvijateks sõja järgneva perioodi jooksul. 1919. aasta 9. maist kuni 18. novembrini tegutsenud valitsuses domineerisid vasakpoolsed ESDTP ja Eesti Tööerakond, sealjuures pea- ja sõjaminister oli tööerakondlane Otto Strandman. Välisministrina jätkas ametlikult küll Jaan Poska Eesti Rahvaerakonnast (tsentripartei), ent ta viibis kuni juulikuu lõpuni endiselt Pariisis ja välisministri ülesandeid Tallinnas täitis vahepeal Jaan Tõnisson (Eesti Rahvaerakonnast). Septembri lõpus vahetas Poska välisministri kohal välja Ants Piip Eesti Tööerakonnast. 1919. aasta 18. novembrist kuni 1920. aasta juulini ametis olnud valitsuses oli peaministri kohal Jaan Tõnisson ning välisministriks Ado Birk (mõlemad rahvaerakondlased). Sõjaministri portfelli anti August Hankole, kes oli vormiliselt küll parteitu, kuid seisis lähedal Rahvaerakonnale.⁴

Nagu hiljem näeme, langetas lisaks vabariigi valitsusele vähemasti 1919. aasta novembris strateegilise tähtsusega otsuseid ka Asutava Kogu välisasjade komisjon ja riigikaitsekomisjon.

Poliitikute kõrval osales strateegia kujundamisel ja elluviimisel sõjavägede ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoner (1918. aasta 14.–23. detsembrini operatiivstaabi ülem), kes allus valitsusele. Lisaks tuleb nimetada sõjavägede ülemjuhataja staabi ülemat, kindralmajor Jaan Sootsi (1918. aasta 24. detsembrist kuni 1919. aasta 24. veebruarini operatiivstaabi ülem), keda võib pidada Laidoneri mõttekaaslaseks ning „paremaks käeks”. Laidoner ise on hiljem, pärast Vabadussõda, meenutanud, et sõja ajal sündis nii mõnigi otsus alles pärast pikemat mõttevahetust või vaidlust Sootsiga.⁵

Sõja algusperiood (kuni 1919. aasta veebruarini)

Punaarmee pealetungiga Narvale 1918. aasta 28. novembril alanud sõda kulges Eesti Vaba-

riigile esialgu õnnetult. Vaenlane vallutas jaanuari alguseks ligi poole Eesti mandrialast ning lähenes Tallinnale. Sellises olukorras oli Eesti juhtkonna strateegia lihtne: jätkata riiklikku ja sõjalist organiseerimistööd, lootuses, et Punaarmee pealetung õnnestub peatada ning vaenlane seejärel omapoolse vastupealetungiga Eesti piirest välja lüüakse. Vaid see võis tagada Eesti Vabariigi püsijäämise. Kaugemaleulatuvaid plaane ei olnud sel hetkel veel mõtet teha. Sealjuures pani Eesti juhtkond sõja alguses suuri lootusi välisabile, kusjuures tagantjärele tarkusega võib öelda, et sellele kiputi isegi liiga suurt tähtsust omistama. Nii hindas hiljuti sõjavägede ülemjuhatajaks nimetatud Laidoner 1918. aasta 27. detsembril Maanõukogu ja valitsuse ühisel kinnisel koosolekul, et vaenlase väljatõrjumiseks Eestist on tarvis välismaiseid regulaarväeosi. Samal õhtul otsustas Maanõukogu paluda Suurbritannia valitsuselt Eesti okupeerida ning oma sõjalise kaitse alla võtta, sealjuures pakuti Eesti vägesid Briti väejuhatuse alluvusse.⁶ Tegelikult oli pea- ja sõjaminister Päts juba 13. detsembril Briti laevastikukoondivi juhatajale kontradmiral Edwin Alexander-Sinclairile esitanud kirjaliku palve Eesti Suurbritannia protektoraadi alla võtta, mis pidanuks kestma kuni Eesti saatuse otsustamiseni maailmasõja rahukonverentsil. Brittidelt paluti ka regulaarvägede grupeeringu saatmist Eestisse. Alexander-Sinclair ise hindas olukorda Eestis ja veelgi enam Lätis sisuliselt lootusetuks. Tema arvates oli ainus võimalus enamlasi siin peatada, kui saata maale Briti ekspeditsiooniväed koos Briti kindrali ja staabi. Kindral pidanuks olema ühtlasi ülemjuhatajaks Baltikumis tegutsevatele Eesti, Läti ja Vene valgetele relvajõududele ning kindlustama nende koostöö.⁷ Sellest kavast haarasid kinni nii Eesti kui ka Läti valitsus, aga ka Vene valgete Põhjakorpuse juhatus (Põhjakorpus tegutses alates 6. detsembrist Eesti väejuha-

⁴ M. Graf. Eesti rahvusriik, lk. 302.

⁵ E. Alver. Suur organisator. – Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk. 244; Pidusõök kindral Laidoneri auks. – Kaja. 11.04.1920, lk. 1.

⁶ Maanõukogu protokoll 27.12.1918. ERA, f. 78, n. 1, s. 122, l. 2–6.

⁷ 6. kergeistlajate eskaadri ülem *Grand Fleet*’i ülemjuhatajale 17.12.1918. TNA, ADM 137-1663, 1. pageineerimata.

tuse alluvuses).⁸ Samuti pooldas plaani Laidoner (Eesti vägede andmine Suurbritannia ülemjuhatause alla poleks pealegi tähendanud tema ametist tagandamist, vaid allutamist Briti kindralile).⁹

Kõik lootused brittide ulatuslikumale sekumisele siiski luhtusid. Suurbritannia valitsus oli otsustanud Balti riike toetada vaid sõjavarustuse ning laevastikuga.¹⁰ Tagantjärele teame, et Eesti vägedel õnnestus vaenlane tagasi lüüa ka ilma Briti regulaarvägedeta, ent samas ei maksa alahinnata seda välismaist abi, mida sõja alguses Suurbritanniast (laevastiku toetuse ja relvade näol) ning Soomest (relvade ja vabatahtlike näol) reaalselt saadi. Lisaks peab oletama, et kui polnuks lootust välisabile, siis puudunuks Eesti juhtkonnal ja sõjaväelastel alus optimismiks sellelgi määral, mis neil tegelikult oli.¹¹ Välisabi tähtsuse juures peab aga ka rõhutama, et sellest üksinda polnuks mingit kasu, kui samal ajal poleks kaasnud Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna energilist riiklik-sõjaväelist organiseerimistööd, mille juures toetuti rahva sellele osale, kes kujunenud rasketes tingimustes soovis ja julges Eesti riigi kaitsmise juures kas siis rindel või tagalas oma panuse anda.

1919. aasta jaanuari alguses õnnestus Eesti vägedel vaenlase edenemine peatada ning järgneva vastupealetungiga paisati Punaarmee veebruari alguseks üldiselt eesti etniliste piiride taha. Eduka vastupealetungi tulemusena tõusis Eesti riigi maine nii kodukui ka välismaal. Vastupealetung tõstis ka tunduvalt Eesti vägede moraali. Vabastatud alal oli võimalik korraldada mobilisatsioon. Vastupealetungi võib seega lugeda Vabadussõja esimeseks murranguks.

„Aktiivse kaitsesõja” strateegia elluviimine (1919. aasta veebruar–juuni)

Olles 1919. aasta veebruari alguseks suutnud maa vaenlasest vabastada, tuli Eesti juhtkonnal paika seada edasine tegutsemisstrateegia. Oli tarvis tagada, et vaenlase edaspidised võimalikud katsed Eestit vallutada ei tooks talle kaasa olulist edu. Teiseks oli vajalik kurnava sõja lõpetamine, et asuda riiklikule ülesehitustööle. Rahu saavutamine polnud aga võimalik enne, kui Eestile kallale tunginud vaenlane selleks ise soovi avaldanuks (või siis oleks see vaenlane Vene kodusõjas hävitatud). Kuid enamlasted ei kavatsenud veebruaris veel sugugi Eesti vallutamise plaanidest loobuda.¹²

Samas ei saanud Eesti juhtkond strateegia kujundamisel eirata üldist maailmapoliitilist olukorda, sealjuures tuli eriti silmas pidada võimalikke arenguid Vene kodusõjas. Nimelt polnud 1919. aasta alguses sugugi selge, kelle võiduga kodusõda lõpeb. Enamlaste võimu püsijäämine oli igatahes tõsise kahtluse all. Selle võimu hävitamisega lõppenuks iseenesest ka Eesti sõda enamlaste vastu ning päevakorda kerkinuks uus lahendamist nõudev probleem – suhted kodusõja võitnud valgete Venemaaga. Kuni Vene kodusõja võitja ei olnud selgunud, pidi Eesti juhtkond arvestama, et isegi kui enamlasted pakkunuks Eestile rahu, siis kompromiteerinuks selle sõlmimine Eesti riiki Vene valgete ning neid toetavate lääneriikide poliitikute silmis. Nagu Ajutise Valitsuse pea- ja sõjaminister Päts formuleeris – sellest, millise positsiooni Eesti uue kodanliku Venemaa loomise juures võtab, olenevad ka Eesti suhted selle uue Venemaaga.¹³

⁸ 6. kergeristlejate eskaadri ülem Admiraliteedile 10.12.1918, 17.12.1918 ja 19.12.1918. TNA, ADM 137-1670, l. 208, 251, 273; 6. kergeristlejate eskaadri ülem *Grand Fleet*’i ülemjuhatajale 29.12.1918 ja 02.01.1919: TNA, ADM 137-1663, l. pagineerimata.

⁹ Vt. Eesti esindaja Soomes sõjaministrile 07.01.1919 ja ülemjuhataja märkused 10.01.1919. ERA, f. 2315, n. 1, s. 61, l. 44–45p.

¹⁰ O. Hovi. The Baltic Area in British Policy, 1918–1921. Vol. I: From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11.11.1918–20.1.1920. Helsinki, 1980, lk. 46–51, 71–73.

¹¹ Välisabi mõju kohta vt. lähemalt: R. Rosenthal. Laidoner – väejuht. Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 2008, lk. 48–50.

¹² Vt. E. Mattisen. Tartu rahu. Tallinn, 1989, lk. 71–72.

¹³ Peaminister välisdelegatsiooni esimehele, dateerimata (sisu järgi 1919. a. märtsi esimene pool). ERA, f. 944, n. 1, s. 12, l. 8p.

1919. aasta veebruariks kujunenud olukorras oli Eesti juhtkonnal valida vähemalt kahe sõjalise strateegia vahel. Esiteks oluks võimalik jääda passiivsesse kaitseesse, lootuses säilitada vastupealetungiga kätte võidetud positsioonid Eesti piiridel. Pealegi oli ju Eesti sõdurite ning avaliku arvamuse seas üldiselt levinud meeleolud, mida Eduard Laaman hiljem tabavalt nimetas „piiride haiguseks” – soovimatus võidelda väljaspool oma rahvuspiire.¹⁴ Kaitseesse jäämisega aga loovutuks vaenlasele paratamatult initsiatiiv ning pidevalt säilinuks ikkagi oht, et tal õnnestub taas edu saavutada, mis parimal juhul toonuks kaasa piiriäärsete Eesti alade jäämise sõjategevuse tallermaaks, ent halvemal juhul võinuks lõppeda maa vallutamisega. Et seda võimalikult välistada, valis Eesti juhtkond teistsuguse strateegia, mille kohaselt tuli kasutada iga võimalust, et vaenlane Eesti piiridest kaugemale tõrjuda. Ühele teda 1919. aasta 7. veebruaril intervjuueerinud ajakirjanikule täpsustas ülemjuhataja Laidoner, et Narva rindel peaksid Eesti väed tungima kuni Luuga jõeni. Lõunarindel aga tulnuks vallutada Pihkva ning Põhja-Läti. Pihkva piirkond tulnuks üle anda Vene valgete Põhjakorpusele, samas kui Põhja-Lätis oleks aidatud luua Läti Vabariigi sõjajõude, misjärel ka sealt pidanuks Eesti väed oma piiridele tagasi tõmbuma. Sellega looduks lõunarindel enamlaste ja Eesti vahele puhver ning Eesti vägede koormus vähenenuks tunduvalt. Kõike seda iseloomustas Laidoner kui „aktiivset kaitse-sõda”.¹⁵

Äsja kirjeldatud kavatsusi tuleb aga lugeda vaid miinimumprogrammiks. Nimelt hellitas Eesti juhtkond samal ajal tegelikult lootusi ei vähemaks ega rohkemaks kui Petrogradi vallutamiseks. Tõsi, seda peeti võimalikuks vaid koostöös Soomega. Päts avaldas juba 1919. aasta 13. jaanuaril Eesti Abistamise Peatoimkonnale (peatoimkond

koondas Soomes Eesti abistamisele asunud isikuid) seisukohta, et vajalik on enamluse hävitamine, sealjuures pidanuks Eesti ja Soome ühiselt vallutama Petrogradi. Jaanuari lõpus avaldas Päts peatoimkonnale arvamust, et Koltšaki vägede edu tõttu Vene kodusõjas võib Petrograd hiljemalt juunis Vene valgete kätte langeda. Sellega aga sattunuks ohtu Soome ja Eesti iseseisvus, kui valged ei tunnistanud nende eraldumist Venemaast. Pätsi hinnangul pidanuks Eesti ja Soome seetõttu võimalikult kiiresti Petrogradi vallutama ning Venemaa loodeosas võimule aitama Eestile ja Soomele sõbralikest isikutest moodustatud Vene valitsuse, mis pidi seejärel nende riikide iseseisvust tunnustama. Loodetavasti poleks Vene valged seejärel, pärast võitu kodusõjas, seda tunnustust enam tagasi võtnud. Eesti väejuhatuse alluvuses tegutsevast Vene valgete Põhjakorpusest, mis samuti operatsioonis osalenuks, saanuks selle valitsuse sõjaline alustugi.¹⁶

20. veebruaril ja märtsi esimesel poolel Eesti välisdelegatsiooni juhile Jaan Poskale Pariisi saadetud kirjades kinnitas Päts sisuliselt samu mõtteid. Ideaalis nägi Päts ette, et *Entente* tunnustab vastutasuks Petrogradi vallutamise eest Eesti ja Soome iseseisvust. Ta palus Poskal lääneliitlaste juures pinda sondeerida, kuidas viimased Petrogradi vallutamisse suhtuvad ning kas nad nõustuksid selleks varustust ja toitu andma. Veel ühe võimalusena tõi Päts esile, et pärast Petrogradi vallutamist võiks Eesti teha *Entente*’i vahendusel katset enamlaste juures rahu asjus maad kuulata, kuid leidis samas, et see pole kuigi tõenäoline, sest rahupakkumise saanud enamlased hindaks seda vaid kui nõrkuse tunnusavaldust ja keelduksid.¹⁷

Eesti juhtkond arutas Petrogradi operatsiooni plaane seejärel ka Eesti Vabariigi esimese aastapäeva pidustustele Tallinna saabunud Eesti Abistamise Peatoimkonna liikme-

¹⁴ E. Laaman. Sõjas sündinu. – Sõdur 1933, nr. 7/8, lk. 246.

¹⁵ -nd. [J. Juhtund] Vägede ülemjuhataja jutul. (Meie eri-sõjakirjasaatjalt.) – Päevaleht. 11.02.1919, lk. 1.

¹⁶ S. Zetterberg. Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliitiikan alkuun. Helsinki, 1977, lk. 227.

¹⁷ Peaminister välisdelegatsiooni esimehele 20.02.1919 ja dateerimata (sisu järgi 1919. a. märtsi esimene pool). ERA, f. 944, n. 1., s. 12, l. 4p–5p, 8p–10.

tega eesotsas peatoimkonna esimehe Oskar Wilhelm Louhivuoriga. Laidoner seletas viimasele, et Eesti kaitsmine muutub aja jooksul raskeks, kui enamlaste peamist toetuspunkti regioonis – Petrogradi – ei vallutata. Laidoner hindas, et ettevõtmine oleks elluviidav kahe Soome diviisi ning ühe Eesti diviisi ja Põhjakorpuse osavõtul. Ta lisas, et pealetung peaks algama lähemate nädalate jooksul, kuni on veel võimalik ära kasutada Eesti vägede seas nende senise edu tõttu tekkinud üldiselt head meeleolu, ning märkis, et kirjeldatud operatsiooniga saaks lahenduse ühtlasi nn. Suur-Soome loomise kava. Ta soovitas soomlastel mitte oodata selleks nõusolekut *Entente*'ilt, sest Vene valgete liitlastena ei nõustuks lääneriigid Karjala vallutamisega Soome poolt. Kuid Soome valitsusliikmed ning Riigihoidja Mannerheim võtsid seejärel, märtsis, seisukoha, et Soome pole Petrogradi vallutamiseks ei sõjaliselt ega poliitiliselt valmis.¹⁸ Seega luhtusid lootused Soome peatseks aktiivseks sõttaastumiseks, mis sellal Punaarmee uuesti alanud pealetunge tagasi tõrjuva Eesti olukorda kindlasti otsustavalt kergendanuks. Eesti juhtkonnal jäi puhvri loomisel Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel üle teha panus eelkõige Vene valgetele ja lätlastele.

Eesti valitsus oli 1918. aasta 6. detsembril oma sõjajõudude suurendamiseks sõlminud Pihkvast Eestisse taganenud Vene valgete Põhjakorpuse juhatusega koostöölepingu, mille kohaselt astus korpus Eesti käsutusse nii kauaks, kui see võitleb Eesti piirides. Eesti pidi selle aja jooksul korpust kõige vajalikuga varustama.¹⁹ Päts ja Laidoner lootsid esialgu, et Põhjakorpusel Loode-Venemaal kanda kin-

nitada aidates moodustatakse seal Eesti-sõbralik Vene valgete valitsus, mis Eesti iseseisvust tunnustaks. Veebruaris peeti selles osas läbirääkimisi Helsingisse koondunud Vene valgete poliitikutegelaste ja kõrgemate sõjaväelastega (nn. Sõjalis-Poliitiline Keskus eesotsas kindral Nikolai Judenitšiga), ent selgus, et nimetatud grupp ei soovi valitsuse moodustamise korral Eestile tunnustust anda.²⁰ Teise variandina kaaluti valitsuse loomist eesotsas poliitik Nikolai Ivanoviga, kes 1919. aasta jaanuaris Soomest Eestisse saabudes teatas, et on valmis Eesti iseseisvust tunnustama.²¹ Kuid võrdlemisi vähe tuntud Ivanovi kasutamisest tuli loobuda, kuna tema demokratism oli vastuvõetamatu Põhjakorpuse valdavalt konservatiivsele ohvitserkonnale, mis pealegi ei soovinud end siduda Eesti iseseisvuse tunnustamisega, lükates selle üle otsustamise kunagi kokkukutsutava Vene Asutava Kogu õlule.²² Seega tuli Eesti juhtkonnal Loode-Venemaal Eesti-sõbraliku valitsuse loomise asemel rahulduda sellega, et 1919. aasta kevadel said Põhjakorpuse juhtide seas mõjule isikud, kellelt loodeti Eesti suhtes üldiselt sõbralikkust.²³

Põhjakorpusel oli hiljem, 1919. aasta mais, tähtis roll sõjategevuse viimisel Eesti piiridest eemale ning „aktiivse kaitsesõja” strateegia teostumisel. Oli ilmselt eelkõige Laidoneri ning Pätsi teene, et selliseid tulemusi saavutati. Paljud teised poliitikud ja sõjaväelased nende asemel oleksid arvatavasti koostööst korpusega loobunud. Eesti avalik arvamus, sealjuures mitte ainult vasakpoolselt meelesstatud isikute oma, oli nimelt valdavalt vastu igasugusele koostööle Põhjakorpusega, mida

¹⁸ S. Zetterberg. Suomi ja Viro, lk. 228, 230–232; Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees Eesti peaministrile 24.03.1919. ERA, f. 2315, n. 1, s. 24, l. 115.

¹⁹ R. Rosenthal. Loodearmee. Tallinn, 2006, lk. 50–51.

²⁰ Peaminister välisdelegatsiooni esimehele 20.02.1919. ERA, 944, n. 1, s. 12, l. 5; lepingu projekt Sõjalis-Poliitilise Keskuse ja Eesti Vabariigi vahel, veebruar 1919. ERA, f. 31, n. 1, s. 130, l. 12–13p.

²¹ N. Ivanov. O sobytiĭax pod Petrogradom v 1919 g. Berlin, [1922], lk. 19, 22; E. Laamani märkmed vestlustest J. Laidoneriga, dateerimata. ERA, f. 827, n. 1, s. 24, l. 1; ülemjuhataja kõnelus 2. diviisi ülemaga 10.03.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 79, l. 773.

²² K. Brüggemann. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. Wiesbaden, 2002 lk. 139–140; A. Smolin. Beloe dviženie na Severo-Zapade Rossii. 1918–1920 gg. Sankt-Peterburg, 1999, lk. 88–89, 117–125.

²³ Vt. J. Laidoner. Mõned mälestused ja mõtted Põhjakorpusest ja Põhja-Lääne armeest. Masinakiri, dateerimata. ERA, f. 2124, n. 3, s. 563, l. 4–5, 8.

peeti reaktsiooniliseks Eesti iseseisvuse vastaseks jõuks, millest pealegi veel mingit sõjalist kasu polevat olnud.²⁴ Päts pidi tihti tõrjuma poliitikutel rünnakuid ja põhjendama, miks Eesti ikkagi korpusega koostööd teeb, toetudes sealjuures Laidoneri autoriteedile.²⁵

Mis puutub koostöösse Läti Vabariigiga, siis jaanuari lõpus tegi Läti Ajutise Valitsuse peaminister Kārlis Ulmanis Eesti valitsusele konkreetse ettepaneku sõjaliseks koostööks, millele järgnenud läbirääkimised tipnesid 18. veebruaril vastava lepingu sõlmimisega. Selle kohaselt pidi Eesti aitama enamlastest vabastada Põhja-Lätit. Eesti ülemjuhatus võis oma äranägemise järgi formeerida Läti kodanikest väeosi, mida tohtis kasutada vaid lõunarindel. Kui Eesti väed saavutaksid Põhja-Lätis Lemsalu–Volmari–Smiltene–Alūksne joone, siis pidanuks seal tegutsevad Läti väeosad minema Läti Vabariigi käsutusse. Hiljem pidi Läti tasuma nende väeosade varustamisega kantud kulud.²⁶ 1919. aasta veebruari teisel poolel algaski Eesti väejuhatuse alluvuses läti väeosade formeerimine, mis koondati hiljem läti brigaadi koosseisu.²⁷

„Aktiivse kaitsesõja” kava elluviimine põrkus esialgu siiski raskustele. Nimelt koondas Punaarmee väejuhatuse veebruaris Eesti-vastasele rindele lisajõude ning alustas siin taas pealetunge, mille lõppeesmärgiks oli Eesti ala vallutamine.²⁸ Järgnes ligi kolm kuud vahelduva õnnega võitlusi. Ehkki Eesti vägedel õnnestus nende käigus vaenlane kok-

kuvõttes tagasi tõrjuda, ei läinud neil samal ajal korda püsivalt hõivata suuremaid alasid Venemaal või Põhja-Lätis, mille elanikkonna baasil Põhjakorpust või Läti brigaadi tunduvalt täiendada saanuks. Maikuu alguses stabiliseerus rindejoon ajutiselt joonel, mis kulges Eesti etnilise piiri lähedal, ent 5. mail läks Punaarmee Kagu-Eestis taas pealetungile, saavutades küll vähest edu.²⁹ Samas polnud Eesti vägedel Lõuna-Eestis ilmselt jõudu, et omapoolse pealetungiga Põhja-Lätisse või Pihkvamaale tungida, pealegi hakkasid mai esimesel poolel lõunarindelt saabuma üha ärevamad teated kurnatusest ning meeoleolu langusest Eesti rindeväeosades.³⁰

1919. aasta maikuu esimesel poolel kujunenud olukorras oli Eesti ülemjuhatus käsutuses tegelikult veel vaid üks jõud, mis võinuks olukorda loodetavasti pöörde tuua – Põhjakorpus. Viimane pidi Narva jõe joonelt pealetungi alustades hõivama esialgu tugi-ala Jamburgi ja Oudova piirkonnas. Hiljem, pärast oma ridade täiendamist, pidi korpus pealetungi jätkama lõppeesmärgiga vallutada Petrograd.³¹ Olgu lisatud, et punase Balti laevastiku suhtes võis Eesti väejuhatuse samas end üpris kindlana tunda, sest aprilli lõpust alates, pärast jää sulamist, tegutses Soome lahel taas Briti laevastik.

Põhjakorpuse 13. mail alanud operatsioon kujunes üle ootuste edukaks. 22. maini kestnud pealetungi käigus vallutasid Vene valged Jamburgi ja Oudova piirkonna ning lähenesid

²⁴ Vt. Maanõukogu vanematekogu ja Ajutise Valitsuse ühise koosoleku protokoll 15.01.1919. ERA, f. 78, n. 1, s. 49, lk. 212–215; operatiivstaabi ülemale kõnelus 2. diviisi ülemaga 08.02.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 37, l. 195–195p; sõjaministri adjutant ülemjuhatajale 06.04.1919. ERA, f. 495, s. 10, l. 11, l. 60–60p; Suuremat ettewaatust. – Postimees. 12.12.1918, lk. 1; R. R[ohu]. Haletsemiswääriline Wenemaa. II. – Postimees, 15.04.1919, lk. 6; Uus riikline võim Eestis? – Waba Maa, 11.04.1919, lk. 2.

²⁵ Vt. Maanõukogu vanematekogu ja Ajutise Valitsuse ühise koosoleku protokoll 15.01.1919. ERA, f. 78, n. 1, s. 49, lk. 214–215; Maanõukogu koosoleku protokoll 04.02.1919. ERA, f. 78, n. 1, s. 127, l. 2; peaminister välisdelegatsiooni esimehele, dateerimata (sisu järgi u. 1919. a. aprilli keskpaik). ERA, f. 957, n. 11, s. 84, l. 157.

²⁶ Läti Vabariigi peaminister Eesti Ajutisele Valitsusele 31.01.1919. ERA, f. 957, n. 5, s. 2, l. 25c–26; Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1999, lk. 14–17.

²⁷ Eesti Vabadussõda. 2. kd. Tallinn, 1997, lk. 59–60.

²⁸ Vt. Direktivy komandovaniya frontov Krasnoj Armii (1917–1922 gg.). T. 1. Moskva, 1971, lk. 526, 530–531, 533–535.

²⁹ Sõjategevuse käiku vt.: Eesti Vabadussõda. 1. kd. Tallinn, 1996, lk. 477–546.

³⁰ Vt. Pärnu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne perioodi 10.–17.05.1919 kohta. ERA, f. 496, n. 1, s. 4, l. 33–33p; Tartu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne 16.05.1919. ERA, f. 518, n. 1, l. 149, l. 520–520p; Soomusrongide divisjoni ülem ülemjuhatajale 12.05.1919. ERA, n. 827, n. 1, s. 24, l. 21.

³¹ J. Laidoner. Mõned mälestused. ERA, f. 2124, n. 3, s. 563, l. 6–9.

Gattšinale. Põhjakorpuse edu tõttu katkestas Punaarmee väejuhatuse 16. mail pealetungi Võru suunal ning asus oma jõude Lõuna-Eestist ümber grupeerima korpusevastasele rindele. Selle tagajärjel kujunes 23. maiks lõunarindel olukord, kus vastaspoolte jõud olid arvukuselt enam-vähem võrdsed, mis kahtlemata soodustas seal järgnevat Eesti vägede edu.³² Kasutades seejärel ära ka asjaolu, et punase eesti diviisi juhtkond vahetas osaliselt poolt, mis desorganiseeris Punaarmee juhtimise Petseri–Pihkva suunal, vallutasid Eesti väed 25. mail Pihkva (linn anti seejärel üle Põhjakorpusele). Punaküttide juhte mõjutas poolt vahetama hinnang, et enamlaste võimu lõpp Venemaal on lähedal, millise arvamuse kujunemisele aitas ilmselt kaasa ka Põhjakorpuse edu.³³

23.–28. maini vallutasid Eesti väed ka Alüksne–Volmari piirkonna Põhja-Lätis. Sealjuures Volmari hõivamisele aitas kaasa asjaolu, et Saksa väed olid 22. mail vallutanud Riia, mis mõjutas Punaarmeed Loode-Läti maha jätma. Seejärel, 29. maist kuni 5. juunini kestnud Eesti vägede pealetungi tagajärjel Alüksne–Krustpilsu suunal, loovutas Punaarmee ka Kesk-Läti ja Kirde-Leedu, taganedes Ida-Läti. Riiast järgnesid Punaarmeele baltisaksa *Landeswehr*'i väeosad, mis kohtusid 2. juunil Võnnu piirkonnas Eesti väejuhatuse alluvuses tegutsevate Läti brigaadi üksustega.³⁴

Juuni alguseks olid seega teostunud Eesti juhtkonna „aktiivse kaitse sõja” kavast püstitatud eesmärgid ning seda võib 1919. aasta jaanuarikuu vastu pealetungi kõrval lugeda teiseks tähtsaks murranguks Vabadussõja käigus. Põhjakorpuse maiepaletungi edu oli kaasa toonud sündmuste arengu, mis viis Eesti sõjalis-strateegilise olukorra tunduva paranemiseni ning avaldas märgatavat mõju ka sündmustele Lätis. Punaarmee oli Eesti piiridest kaugemale tõrjutud. Vallutatud oli suur Peipsi-tagune ala ühes Pihkva piirkon-

naga, samuti Põhja-Läti, kus nüüd Põhjakorpus ning Läti brigaad endale täiendust võisid saada. Eesti idapiiri taga oli Vene valgete näol moodustunud puhver. „Aktiivse kaitse sõja” õnnestumise otseseks tagajärjeks võib lugeda Nõukogude Venemaa juhtkonna 1919. aasta suvel langetatud otsust loobuda Eesti vallutamise katsetest relva jõul. Moskva võttis suuna rahu sõlmimisele Eesti Vabariigiga, et viimane oma vastaste hulgast välja lülitada ning võtta sellega ära ka Eesti toetus Petrogradi ohustavale Loodearmeele.³⁵ (19. juunil lahkus Põhjakorpus Eesti väejuhatuse alluvusest, misjärel nimetati see ümber Loodearmeeks.)

Kui oletada, et Eesti sõjalis-poliitiline juhtkond ei oleks „aktiivse kaitse sõja” strateegiat suutnud ellu viia või poleks sellist tegevuskava kunagi üldse omandanud, siis on tõenäoline, et Eesti etnilistel piiridel seisnud Punaarmee oleks 1919. aasta kevadel ja suvel jätkanud katseid Eesti vallutadaning miski ei välista, et see võinuks lõpuks kaasa tuua suuremat edu. Niisiis tuleb pidada „aktiivse kaitse sõja” õnnestumist Vabadussõja lõpptulemuse juures tähtsaks teguriks.

Landeswehr'i sõda

1919. aasta 5. juunist kuni 3. juulini Lätis aset leidnud *Landeswehr*'i sõda võib osalt pidada „aktiivse kaitse sõja” jätkuks. Sarnaselt „aktiivse kaitse sõja” kavale oli *Landeswehr*'i sõjas Eesti juhtkonna eesmärgiks võimalikult suures osas Lätis võimule aidata läti rahvuslaste valitsus eesotsas Kārlis Ulmanisega. Sõbralik Läti Vabariik pidanuks seega olema puhvriks Eesti lõunapiiri taga. 1919. aasta juuniks kujunenud olukorras oluks alternatiiv sellele, et puhvri moodustab Läti, mille eesotsas domineerinuks Saksamaale orienteerunud baltisakslased, keda toetanuks Saksa kindralmajor Rüdiger von der Goltzi 6.

³² Vt. lähemalt: R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 216–228; R. Rosenthal. Loodearmee, lk. 149–168.

³³ Ülemjuhataja kõnelus Ülemjuhataja staabi ülemaga 20.05.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 84, l. 1162; J. Soots. Eesti punase diviisi ülem Ritti ületulek Eesti sõjaväkke. – Kaja 05.12.1921, lk. 2.

³⁴ Vt. lähemalt: R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 226–243.

³⁵ E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 187–193, 347.

reservkorpus. Eesti sõjavägede ülemjuhatus ning ilmselt ka poliitiline juhtkond (meenu-tagem, et 9. mail oli ametisse astunud Otto Strandmani valitsus) ei pidanud seda soovitavaks, sest Lätis tegutsevaid sakslasi umbusaldati ning kahtlustati agressiivsetes kavatsustes.³⁶ Seda võib pidada *Landeswehr*'i sõja puhkemise peamiseks põhjuseks.

Kahtlusteks oli ka alust, sest olid ju baltisakslased (*Landeswehr*) 1919. aasta aprillis kukutanud läti rahvuslaste valitsuse eesotsas Ulmanisega ja asendanud selle enda huvidele vastava valitsusega eesotsas Andrievs Niedraga. Kindlasti lootsid Lätis tegutsevad baltisaksa poliitikud üldiselt, et ka Eestis saanuks võimule konservatiivsemad jõud, mis loobunuks radikaalsetest uuendustest, nagu maareform. Kahtlemata omistas baltisakslastele selliseid lootusi ka Eesti sõjalis-poliitiline juhtkond. Juuni alguses teatas Eesti sõjaline esindaja Lätis alamkapten Julius Jürgenson, et saadud andmete kohaselt suunatakse *Landeswehr*'i osad Põhja-Läti, eesmärgiga takistada seal eestlastel edasi lõuna suunas tungimast. Sama kinnitas talle ka *Landeswehr*'i alluvuses tegutseva läti brigaadi ülem polkovnik Jānis Balodis, kellele olevat seda 31. mail väitnud *Landeswehr*'i ülem major Alfred Fletcher isiklikult. Viimane teatanud ühtlasi, et ei aktsepteeri sellist valitsust, mis ei tunnista eraomandust (see pidi ilmselt olema vihje läti ja eesti rahvuslike poliitikute planeeritavale maareformile). Balodis avaldas Jürgensonile arvamust, et baltisakslastel on plaan ka Eestisse tungida.³⁷ Nagu väitis hiljem Laidoneri Vabadussõja-aegne adju-

tant Richard Masing, kinnitasid need teated Eesti ülemjuhatusese muljet, et Lätis asuvad Saksa vägesid tuleb lugeda vaenulikuks jõuks.³⁸ Ilmselt võimendas kahtlusi sakslaste suhtes ka ajaloolistel põhjustel eestlaste hulgas levinud vaen või vastumeelsus sakslaste (eriti baltisakslaste) suhtes, milliseid vaateid jagasid küllap ka Eesti poliitiline ja sõjaline juhtkond.³⁹

Tagantjärele saab küll öelda, et puuduvad tõendid selle kohta, nagu olnuks sakslastel 1919. aasta juunikuu alguse seisuga kavatsus Eestiga sõdima hakata (pole küll ka tõendeid, mis seesugust kavatsust välistavad). Võib vaid märkida, et sakslased soovisid ideaalis enda kontrolli alla saada kogu Läti territooriumit, sealhulgas Põhja-Läti.⁴⁰ Hiljem loosis von der Goltz kasutada Lätit platsdarmina Vene kodusõtta sekkumiseks.⁴¹

Kuigi Eesti propaganda Vabadussõja ajal ja hiljem soovis jätta muljet, et *Landeswehr*'i sõda puhkes vastaspoole agressiivsuse tõttu, oli see parimal juhul vaid veerand tõde. Nimelt, ehkki Eesti juhtkond tõepoolest kahtlustas sakslaste vaenulikke kavatsusi, võib konflikti puhkemiseni viinud sündmustes näha palju rohkem agressiivsust just Eesti poole käitumises. Selle parimaks näiteks on sõjavägede ülemjuhataja Laidoneri direktiivid ja korraldused 3.–4. juunil, mille põhjal nõudsid Eesti esindajad sakslastelt Lätis tõmbumist Eesti poolt ette dikteeritud joone taha. Keeldumise korral pidid Eesti väed Laidoneri korraldusel sakslaste vastu sõjategevust alustama. Eesti pool ei teinud katsetki sakslastega rahumeelselt suhteid arendada.⁴² Sõda

³⁶ Vt. R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 197, 248–249.

³⁷ Eesti sõjalise esindaja Lätis aruanne perioodi 22.05–31.05 kohta, dateerimata. ERA, f. 496, n. 2, s. 20, l. 46p–47.

³⁸ R. Masing. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahingud. – Sõdur 1925, nr. 5, lk. 90.

³⁹ Vt. A. Pajur. *Landeswehr*'i sõja puhkemine: Eesti vaatenurk. – Tuna 2009, nr. 2, lk. 58–64, 70. Ago Pajur leiab, et Saksa-viha oligi *Landeswehr*'i sõja peamiseks põhjuseks. Siinkirjutaja arvates oli selleks siiski sakslaste pidamine potentsiaalselt vaenulikuks jõuks, mis ei tulenenud ainult Saksa-vihast, vaid oli põhjustatud ka sakslaste endi eelnevast tegevusest Lätis ning Eesti juhtkonnani jõudnud andmetest sakslaste väidetavalt vaenulikest kavatsustest.

⁴⁰ Niedra, Vankini ja Ausbergi kohtuprotsess. H. Täht'i kokkuvõte. Käsikiri, dateerimata. ERA, f. 2124, n. 3, s. 1572, l. 25–25p.

⁴¹ R. von der Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis. Tallinn, 2004, lk. 105–106, 165.

⁴² A. Pajur. *Landeswehr*'i sõja puhkemine, lk. 56–58, 70.

⁴³ A. Traksmann. 23. juuni nüüd ja Vabadussõjas. – Sõdur 1934, nr. 24/25/26, lk. 667.

saanuks nüüd vältida vaid juhul, kui sakslased tõesti nõustunuks tagasi tõmbuma. Laidoner pidi mõistma, et vastaspool ei pruugi nõudmistele alluda, mistõttu võib tema 3. juuni nõudmisi hinnata ka provokatsioonina, mille eesmärk oli sakslaste sõjalisse konfliktitõmbamine. Sakslased ei kavatsenud tööpooldest alluda ning tulemuseks oli konflikt, mille vormiliseks alustajaks olid nemad.

On ka väidetud, et Laidoneri otsused seoses *Landeswehr*'i sõja algusega olid tehtud ilma vabariigi valitsusega konsulteerimata, seega sisuliselt otsustas ülemjuhataja üksi alustada sõda uue vastasega.⁴³ Ehkki pole tööpooldest andmeid, et valitsus oleks ametlikult niisuguse otsuse langetanud, pole siiski ka ebatõenäoline, et juuni alguspäevadel võis toimuda Laidoneri ning näiteks pea- ja sõjaminister Strandmani vahel omavaheline suhtlus, kus arutati ühtlasi tegevuskavu seoses *Landeswehr*'iga.

Kõige eelneva juures peab arvestama, et Eesti poolt julgustas sakslaste vastu agressiivselt välja astuma teadmine, et sakslaste võimu likvideerimist Lätis näeb heameelega ka Suurbritannia sõjalise missiooni ülem Soomes ja Baltimaades kindralleitnant Hubert de la Poer Gough. Viimane soovitas 4. juunil oma valitsusele ka, et *Entente* nõuaks Saksamaalt vägede väljaviimist Lätist.⁴⁴ 11. juunil järgneski *Entente*'i kõrgema sõjanõukogu otsus anda Saksamaale käsk evakueerida endise Vene riigi territooriumilt kõik oma väed, mida kindralmajor von der Goltz otsustas küll eirata. Eesti väed olid seejärel von der Goltzi väegrupi vastu edukad, jõudes lõpuks välja Riia alla. Sõjategevus lõppes 1919. aasta 3. juulil *Entente*'i esindajate vahendatud vahe-rahuga, mille kohaselt pidid sakslased loovutama Riia ning seejärel oma väed Kuramaalt Saksamaale evakueerima. Viimast olid nad kohustatud niigi tegema vastavalt 28. juunil sõlmitud Versailles'i rahulepingule. Niedra valitsus oli veel enne seda tegevuse lõpetanud.⁴⁵ Seega oli *Landeswehr*'i sõja tulemusena

Ulmanise valitsus Lätis taas võimule aidatud, ehkki osa Läti territooriumist oli veel Saksa vägede ja Punaarmee valduses.

Tõsi, von der Goltz oma plaanidest ei loobunud ning asus vägede evakueerimise asemel Kuramaal organiseerima valdavalt saksa vabatahtlikest koosnevat vormiliselt Vene valget armeed eesotsas polkovnik Pavel Bermond-Avaloviga, kes pidi Saksamaa huvide esindajana oma armeega Vene kodusõtta sekkuma.⁴⁶ Oktoobris ründas see armee Läti Vabariiki, mis suutis Bermondti pealetungi ilma Eesti suurema abita siiski tagasi lüüa ning bermondtlased evakueeriti aasta lõpus Ida-Preisimaale. Bermondti ohu tõttu polnud Läti võimeline enne detsembrit tervet Punaarmee-vastast rinnet Ida-Lätis enda alla võtma, mistõttu rindelõik põhja pool Lubani järve jäi kuni selle ajani endiselt Eesti vägede kätte.⁴⁷

Saavutatud edu kindlustamine ja riigi väljatoomine sõjast (juuli 1919 kuni veebruar 1920)

Niisiis oli 1919. aasta juulikuuks Punaarmee sunnitud Eesti piiridest kaugemale tõmbuma, sealjuures oli Nõukogude Venemaa ning Eesti vahele moodustatud puhver Vene valgete Loodearmee näol. Lätis olid võimule aidatud Eestile sõbralikud Läti rahvuslikud jõud. Eesti juhtkonna edasine eesmärk pidi olema saavutatu kindlustamine. Ühtlasi oli Eesti huvides kurnav sõda võimalikult ruttu lõpetada. Nende eesmärkide saavutamine oli samas suurel määral seotud kodusõja tulemustega Venemaal. Otsene oht Eesti riiklusele sai lähemas tulevikus tulla vaid Venemaalt – ükskõik, kas siis enamlaste uue katse näol Eestit allutada või kodusõja võitnud Vene valgete samalaadse ürituse kujul. Üks võimalus vähendada kodanliku Venemaa suunalt tulevikus lähtuvat võimalikku ohtu oli Eesti riigile rahvusvahelise *de iure* tun-

⁴⁴ Documents on British Foreign Policy 1919–1939. First Series. Volume III. 1919. London, 1949, lk. 344–345.

⁴⁵ Vt. Eesti Vabadussõda, 2. kd., lk. 156–202.

⁴⁶ R. von der Goltz. Minu missioon Soomes, lk. 198–218.

⁴⁷ Vt. Eesti Vabadussõda, 2. kd., lk. 339–340, 344–354.

nustuse saavutamine, seda eelkõige *Entente*'i suurvõimude poolt. Kuid niisugust tunnustust Eestile Vabadussõja ajal ei antud. Samas oli igal juhul Eesti huvides otsida liitu võimalikult paljude Venemaast eraldunud riikidega – selline ühendus toiminuks takistavalt nii enamlaste kui ka nende vastaste kavadele uusi riike enesele allutada. Kuni 1919. aasta sügiseni oli raske kindlalt otsustada, kumb pool jääb Vene kodusõjas peale. Seega pidi Eesti juhtkond oma sõja- ning välispoliitika kujundamisel esialgu arvestama mõlema võimalusega. Samuti tuli Eestil endiselt silmas pida, et rahu sõlmimiseks enamlastega on soovitatav omada *Entente*'i riikide nõusolekut, sest muidu oleks võidud langeda liitlaste eba-soosingu alla.

1919. aasta suveni olid Eesti sõjaline ja poliitiline juhtkond strateegilistes küsimustes sammunud ühte jalga, ent edaspidi esines erimeelsusi. Seni, kuni ei olnud selgunud kodusõja tõenäoline võitja Venemaal, kaldus Eesti ülemjuhatus (Laidoner ja Soots) toetama Vene valgete Loodearmeed, eelistades Vene kodusõjas ilmselt valgete võitu. Tõenäoliselt olid nad eelkõige mõjutatud ideoloogilis-maailmavaatelistest kaalutlustest ehk vastumeelsusest enamluse suhtes.⁴⁸ Eesti ülemjuhatus abistas Loodearmeed 1919. aasta suvel jõudumööda, kas või juba üksnes selle pärast, et armee moodustas Eesti ja enamlaste vahel kasuliku puhvri. Tõenäoliselt mõistis seda ka näiteks pea- ja sõjaminister Otto Strandman.

Samas, Eesti juhtivate parteide tähtsamad poliitikud ei olnud Vene valgete küsimuses ühel meelel. Näiteks sotsiaaldemokraadid võtsid seisukoha, et Eesti peaks esimesel võimalusel sõlmima enamlastega eraldi rahu ning hoiduma aitamast Vene

valgeid, sest viimastest kujunenuks võidu korral kodusõjas Eestile palju tugevam ning ohtlikum vastane kui Nõukogude Venemaa. Pealegi olid enamlased sotsiaaldemokraatide jaoks ilmselt sümpaatsemad kui Vene valged, keda samastati reaksionääridega.⁴⁹ Tõsi, sotsiaaldemokraatide omast olulise-maks tuleb ilmselt pidada tööerakonna ja rahvaerakonna juhtpoliitikute seisukohta, sest just nende käes olid Vabadussõja teisel poolel võtmepositsioonid strateegia kujundamisel (pea- ja sõjaministri ning välisministri portfelli). Nimetatud erakonnad seisid kõhklevamal positsioonil. Ühest küljest nähti võimalikku ohtu Vene valgete poolt, kui need kodusõja pidanuks võitma. Teisest küljest ei tuntud ilmselt ka mingit sümpaatiat enamluse suhtes. 9. mail ametisse astunud Otto Strandmani valitsuse deklaratsioonis rõhutati rahu saavutamise vajadust, ent sealjuures tuli arvestada *Entente*'i seisukohti.⁵⁰

Juuli lõpus Pariisist tagasi kodumaale jõudnud välisdelegatsiooni juht ja välisminister Jaan Poska (rahvaerakondlane) oli selleks ajaks jõudnud seisukohale, et Eestil pole mingit põhjust edasi sõdida, sest *Entente*'i poolt *de iure* tunnustust selle tagajärjel ei saavutata. Seetõttu pidas ta üheks tegevusvariandiks sõlmida enamlastega vähemalt ajutine vaherahu, et sõjast puhkust saada ning valmistuda võimalikuks võitluseks Vene valgetega, kui need kodusõja võitma peaksid. Augusti esimesel poolel toimusid ühtlasi esimesed varjatud pinnasondeerimised enamlaste juures ning saadi kinnitust, et Moskva soovib rahu, lubades ühtlasi tunnustada Eesti iseseisvust.⁵¹ Poska iseloomustas alanud rahukontakte Nõukogude Venemaaga sõnadega: „igaks juhtumiseks meie töötame ka teises sihis”.⁵² „Esimese sihi” all pidas Poska

⁴⁸ Vt. selle kohta lähemalt: R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 305–306, 341.

⁴⁹ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn. Stockholm, 1964, lk. 442–444; Tallinnas, 12. märtsil 1919. – Sotsiaaldemokraat. 12.03.1919, lk. 1; Tallinnas, 15. märtsil 1919. – Sotsiaaldemokraat. 15.03.1919, lk. 1; A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961, lk. 320–322; V. Ernits. Asutavas Kogus 10.02.1920. ERA, f. 15, n. 2, s. 346, vg 300–301.

⁵⁰ Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918–1920. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1999, lk. 205–207.

⁵¹ A. Hellat. Tallinna raatuses ja Toompeal. – Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II kd. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk. 245; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 599–604.

⁵² Välisminister Eesti esindusele Pariisis u. 21.08.1919 (dateeritud sisu järgi). ERA, f. 957, n. 11, s. 101, l. 262.

silmas Vene valgete Loodevalitsuse *de iure* tunnustust Eestile ning selle loodetud tagajärgi. Loodevalitsus moodustati Briti sõjalise missiooni surve all Tallinnas 10.–12. augustil erineva kallakuga Vene poliitikategelastest ning tunnustus Eesti Vabariigile oli samuti antud Briti sõjalise missiooni nõudel. Viimane soovis nõnda tagada Eesti ja Loodearmee koostöö.⁵³ Eesti välisministeeriumis loodeti, et Loodevalitsuselt saadud tunnustus võib *Entente*'i lõpuks kallutada Eestit *de iure* tunnustama.⁵⁴ Kuid järgnevatel nädalatel selgus, et Loodevalitsust ennast ei tunnustanud ei Vene valge liikumise juhtfiguur admiral Koltšak ega ka *Entente*'i riigid,⁵⁵ ning seega ei olnud valitsuse poolt Eestile antud tunnustusel tähtsust. Niisiis jäi üle Poska mainitud „teine siht” ehk rahu Nõukogude Venemaaga.

31. augustil jõudis Eesti Vabariigi valitsuseni ka Moskva ametlik ettepanek rahuläbirääkimisteks, millele vastati nõusolekuga.⁵⁶ Eesti valitsus pidas soovitavaks, et läbirääkimistele asutaks üheskoos teiste Balti riikidega, kellega moodustataks sõjalis-poliitiline liit. 10.–12. septembrini toimus Riias Eesti, Läti ja Leedu esimene nõupidamine Balti liidu sõlmimise osas, mis 14.–15. septembril jätkus Tallinnas, kusjuures siin liitusid Soome esindajad. Viimatinimetatud kolmele riigile oli Moskvast 11. septembril saadetud samuti ettepanek rahuläbirääkimisteks. Tallinnas otsustati, et Eesti uurib kõigepealt vastaspoole pakkumisi, millele pidanuks hiljem järgnema rahukonverents Balti riikide ja Nõukogude

Venemaa vahel. Sealjuures seati eesmärgiks vaherahu saavutamine, sest rahu sõlmimist enamlastega peeti vähemalt esialgu *Entente*'i silmis liiga kompromiteerivaks. 17.–18. septembril Pihkvas toimunud Eesti–Nõukogude Vene kõnelused lõppesid tulemusteta, sest Eesti delegatsiooni soovil lükati läbirääkimised edasi, et neid jätkata juba ühiselt koos teiste Balti riikidega.⁵⁷ Samas Eesti vägede ülemjuhatus ei pooldanud valitsuse rahukontaktide enamlastega,⁵⁸ ent toetas ilmselt samuti Balti liidu loomist.⁵⁹

24. septembril otsustas Suurbritannia valitsus Eestit, Lätit ja Leedut *de iure* mitte tunnustada ning katkestada neile sõjaväe saatmine, ent selle eest anti neile vabad käed rahu sõlmimiseks Moskvaga. Rahukursi valinud Eesti poliitikutele oli see julgustus. Ühtlasi tähendas see, et Eesti jaoks kadus viimasegi lootus saada *Entente*'i suurriikidelt Vene valgete toetamise eest vastutasuks tunnustus iseseisvusele.⁶⁰ 29. septembrist 1. oktoobrini toimus Tartus teine Balti riikide konverents. Selleks hetkeks oli Punaarmee olukord Vene kodusõja rinnetel ajutiselt aga halvenenud, mistõttu kerkis üles küsimus Moskvaga rahu sõlmimise otstarbekusest. Soome delegatsioon teatas, et loobub rahuläbirääkimistest Nõukogude Venemaaga. Eesti esindajad õhutasid siiski rahukõnelusi jätkama ning konverentsi otsuses märgitigi, et Eesti, Läti ja Leedu on valmis hiljemalt 25. oktoobril alustama esialgseid rahuläbirääkimisi.⁶¹ Kuid seda tähtaega tegelikult ei järgitud. Loodearmee oktoobrikuine pealetung

⁵³ Vt. K. Brüggemann. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland“, lk. 283–300.

⁵⁴ Ülemjuhataja diviisiülematele 11.08.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 90, l. 310–310p.

⁵⁵ Vt. A. Smolin. Beloe dvizenie na Severo-Zapade Rossii, lk. 275–277.

⁵⁶ E. Mattisen, Tartu rahu, lk. 211–215.

⁵⁷ H. Arumäe. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn, 1983, lk. 22–24; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 599–605; A. Piip. Tartu rahu. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevil. II kd. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk. 352, 354, 356–357.

⁵⁸ J. Soots. Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Wene konverentsilt. Tallinn, [1921], lk. 4–7.

⁵⁹ Vt. kiri Poola sõjaliselt esindajalt Soomes ja Eestis 22.08.1919 ning ülemjuhataja resolutsioon 25.08.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 51, l. 170; Eesti sõjalise esindaja Leedus aruanne perioodi 01.08.–05.08.1919 kohta ja ülemjuhataja resolutsioon 24.08.1919. ERA, f. 496, n. 2, s. 21, l. 28–28p.

⁶⁰ K. Brüggemann. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland“, lk. 387, 409.

⁶¹ H. Arumäe. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925, lk. 24–26; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 626, 628.

Petrogradile, mis oli esialgu edukas, tekitas ka Eesti valitsuses ilmselt kõhklusi rahukõneluste mõttekuses ning Eesti pool jätkas rahukontaktide aktiivset edendamist alles pärast Loodearmee taganemist Petrogradi alt novembris.⁶²

Loodearmee Petrogradi-pealetungi ajal võtsid Eesti väed Laidoneri käsul oktoobris ja novembris ette mitu piiratud ulatusega pealetungi (Pihkva sihil ning Krasnaja Gorka fordil vallutamiseks mererannikul), millega Loodearmeed abistati.⁶³ Tõsi, Krasnaja Gorka operatsioonil oli veel üks eesmärk: pärast fordil vallutamist loodeti koostöös Briti laevastikuga hävitada punane Balti laevastik Kroonlinnas. Nõnda taheti välistada tulevikus Balti laevastiku võimalikku rakendamist Eesti vastu (ükskõik, kas siis valge või punase Venemaa poolt).⁶⁴

Seni ajalookirjanduses levinud väitel, et oktoobris abistasid Eesti väed Loodearmeed *Entente*'i nõudel või 26. augustil Riias toimunud nõupidamise kokkuleppe põhjal,⁶⁵ näib tegelikkusega vähe ühist olevat. Briti sõjalise missiooni eestvõttel sõlmitud Riia kokkulepe, mis nägi ette Loodearmee, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Bermonditi armee ühist pealetungi Punaarmee vastu algusega 15. septembril, ei järginud tegelikult ükski osapool. Siinkirjutaja pole leidnud tõendeid, et oktoobrikuus Eestilt Riia lepingu täitmist nõuti või et *Entente*'i esindajad Eestile Loodearmee toetamiseks survet avaldasid. Pealegi oli Suurbritannia valitsus septembri lõpus mäletatavasti hoopis teatanud, et annab rahu tegemisel Eestile vabad käed, mis tähendas ühtlasi seda, et sõdimist Nõukogude Venemaaga ei nõuta. Samas, Eesti valitsus ei soovinud ilmselt mitte kuidagi Loodearmeed toetada ega käskinud seda ka ülemjuhatusel teha. On väidetud, et valitsuses esindatud vasakpoolsed erakonnad, eriti sotsiaaldemokraadid, ähvardasid oktoobris lausa valitsuskriisiga, kui Eesti

vägesid Krasnaja Gorka alt Loodearmeed abistamast ära ei tooda.⁶⁶ Loodearmee abistamine oli niisiis ilmselt ülemjuhataja Laidoneri otsus. Võimalik, et ta oleks Loodearmeed oktoobris soovinud toetada veelgi ulatuslikumalt, kui see tegelikkuses sündis, kuid teda hoidis tagasi võimalus, et Venemaaale saadetavad Eesti väed seal demoraliseeruvad, sest ei tahetud Vene valgeid toetada. Samuti pidi Laidoner arvestama vabariigi poliitilise juhtkonna soovimatusega Loodearmeed abistada.

Loodearmeel siiski Petrogradi vallutada ei õnnestunud, nagu ei suutnud Eesti väed hõivata ka Krasnaja Gorkat. Novembrikuu keskpaigaks taganes Loodearmee vaenlase survele Eesti piiridele Narva jõe joonel. Samal ajal oli Punaarmee Lõuna-Venemaal ja Ukrainas oktoobrikuu jooksul peatanud ka Denikini Valgearmee pealetungi ning vastupealetungile asunud. Koltšaki armee oli Siberis lüüa saanud. Sellises olukorras tuli ka nendel Eesti poliitikutel ja sõjaväelastel, kes enamlaste võitu Vene kodusõjas ei eelistanud, oma tegevuskavade juures selle võimalusega ometi tõsiselt arvestada. Olukorras, kus Eesti riik oli majanduslikult kurnatud ning rahva ja sõjaväe seas valitses tugev igatsus rahu järele, oli igal juhul mõistlik üritada Vene kodusõja tõenäolise võitjaga ehk enamlastega rahu sõlmida.

Ilmselt mõistis Eesti juhtkond, et Eesti piiridele taganenud Loodearmee on rahu saavutamise juures takistus. Tuli otsustada, milline positsioon armee suhtes võtta. Üks võimalus oli valgeid üldse mitte Eestisse lubada ning jätta nad Narva idakaldal täielikult enamlaste meelevalla, mis viinuks suure tõenäosusega Loodearmee peatse täieliku hävitamiseni. Ent Eesti juhtpoliitikutele pidi olema selge, et midagi sellist ei saa lubada juba ainuüksi põhjusel, et see kahjustanuks tohutult Eesti mainet välismaal. Igatahes

⁶² Vt. Eesti Vabadussõda, 2. kd, lk. 422, 424; E. Mattisen. Tartu rahu, lk. 246, 270–271, 284–285.

⁶³ Vt. R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 375–414.

⁶⁴ Vt. E. Laamani päevik 15.01.1929. ERA, f. 827, n. 1, s. 6a, lk. 280; J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni: 1914–1920. Tallinn, 1993, lk. 178.

⁶⁵ Vt. Eesti Vabadussõda, 2. kd., lk. 311, 320.

⁶⁶ A. Piip. Tartu rahu, lk. 376–377.

otsustati mõõdukama lahenduse kasuks. Arvestades niisiis valgete lüüasaamisega kodusõjas ning soovides Eesti võimalikult ruttu sõjast välja viia,⁶⁷ võttis Asutava Kogu välisasjade- ja riigikaitsekomisjoni ühine koosolek 10. novembril vastu otsuse, mille järgi Eesti riiklikes huvides pidi olema Loodearmee ning Loodevalitsuse tegevuse lõppemine. Kui Loodearmee osad üle Eesti piiri taganenuks, tulnuks neilt relvad ära võtta.⁶⁸ Tegelikult seda otsust siiski järgnevalt täiel määral ei täidetud, vaid Laidoner andis loa jätta relvad kätte neile Loodearmee osadele, mis Narva jõe läänekaldale taandudes seal võitlust jätkata soovivad. Need väeosad pidid seal küll minema Eesti väejuhatuse operatiivalluvusse.⁶⁹ Puudub selgus, millisel määral konsulteeris Laidoner selle kõige juures valitsusega. Igatahes näib, et ta oli otsustanud Loodearmeed võimalikult palju Eesti piiride kaitsel ära kasutada. Ent kui Laidoner novembri keskel veel kõhkleski valitsuse rahukursis, siis kuu teisel poolel läks ta sellega täielikult kaasa, asudes toetama Loodearmee likvideerimist.⁷⁰ Arvatavasti ei näinud ta sellele alternatiivi Vene valgete tõenäolise lüüasaamise tõttu kodusõjas.

Vahepeal, 9. novembril, oli Tartus alanud Eesti, Läti ja Leedu esindajate nõupidamine ehk kolmas Balti konverents. Selgus, et kui Eesti soovib lähemal ajal rahu saavutada, siis peab ta seda Lätist eraldi tegema. Nimelt oli Läti seotud sõjaga Bermondti armee vastu ning sõltus sealjuures olulisel määral *Entente*'i toetusest. Seega ei soovinud Läti enamlastega rahuläbirääkimisi alustades riskida lääneliitlaste heasoovlikkuse kaotamisega. Pealegi kavatses Läti pärast sõja lõppu Bermondtiga vallutada veel Punaarmee valduses oleva Latgale.⁷¹ Leedu delegatsioon väljendas

samas küll endiselt valmisolekut Moskva läbirääkimisi alustada, ent lõppkokkuvõttes ei võtnud ka Leedu detsembris koos Eestiga rahuläbirääkimistest osa. Balti liitu Vabadussõja ajal ega hiljem moodustada ei õnnestunudki.

Punaarmee oli vahepeal, novembri keskel, jätkanud pealetunge Narva rindel. Tõenäoliselt loodeti nende tulemusena täielikult likvideerida Loodearmee, samuti pidi Punaarmee sõjaline edu ilmselt kindlustama Nõukogude Vene esindajaile soodsama positsiooni tulevastel rahuläbirääkimistel Eestiga. Rahukõnelused Tartus algasid 5. detsembril. Detsembrikuu möödus vaherahuläbirääkimiste tähe all. Esialgu raskelt edenenud kõnelustega paralleelselt leidsid aset Punaarmee ägedad pealetungid Narva rindel, mis aga tähtsat edu kaasa ei toonud. Lõpuks, 31. detsembril, jõuti vaherahu allakirjutamiseni (see hakkas kehtima 3. jaanuaril). Eesti võttis endale ühtlasi kohustuse desarmeerida täielikult Loodearmee.⁷² Jaanuarikuu jooksul lepitati Tartus veel kokku majandusküsimustes, misjärel 2. veebruaril kirjutati rahule alla.

Kokkuvõte

Eesti juhtkonna tegevus välispoliitilise ja sõjalise strateegia elluviimisel Vabadussõja ajal oli üldiselt edukas. Sõja alguse lihtne tegevuskava – vaenlase pealetung välisabi toel peatada ning ta seejärel omapoolse vastupealetungiga tagasi heita – õnnestus. Sellele järgnes „aktiivse kaitse sõja” strateegia, mis väärrib eriti esiletõstmist, sest just seda järgides rebiti vaenlase käest 1919. aasta maikuus initsiatiiv ning ta sunniti Eesti piiridest kaugeemale taanduma. Tulemuseks oli Moskva otsus

⁶⁷ Samas, lk. 378.

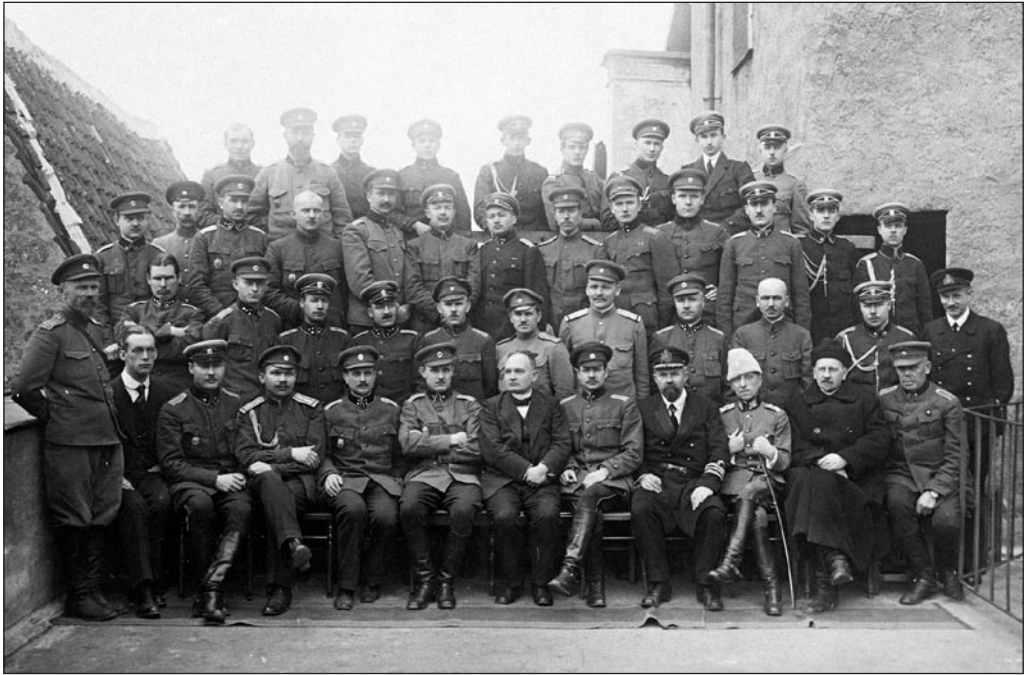
⁶⁸ Asutava Kogu välisasjade- ja riigikaitsekomisjoni ühise koosoleku protokoll 10.11.1919. ERA, f. 31, n. 1, s. 130, l. 83.

⁶⁹ Ülemjuhataja 1. diviisi ülemale ja Loodearmee ülemjuhatajale 16.11.1919. ERA, f. 495, n. 10, s. 96, l. 539, 542–542p.

⁷⁰ Vt. R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 433–437.

⁷¹ Peaministri kõnelus Eesti delegatsiooni liikmetega Balti konverentsil 19. ja 20.11.1919. ERA, f. 957, n. 10, s. 7, l. 3, 10; H. Arumäe. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925, lk. 28–29.

⁷² J. Sootsi kõnelus Tallinnaga 02.01.1920: ERA, f. 495, n. 10, s. 47, l. 298.

Eesti Sõjaministeerium (vasakult): istuvad 1. Eduard Alver, 2. Rudolf Reimann, 3. Koit Rink, 4. Jaan Soots, 5. Johan Laidoner, 6. Konstantin Päts, 7. Andres Larka, 8. Johan Pitka 1919. a. Tallinnas. Tõnisson. EFA 0-30388

Eesti väeosade paraad Pihkvas 28. mail 1919. EFA A-308-107

sõlmida Eestiga rahu. Ilma „aktiivse kaitsesõjajata”, mille peamiseks autoriteks olid Konstantin Päts ja Johan Laidoner, võinuks Eesti Vabadussõda ka ebaõnnestumisega lõppeda ning seega tuleb kõnealuse strateegia mõju sõja käigule lugeda tähtsaks.

1919. aasta juunis puhkenud *Landeswehr*’i sõja põhjuseks oli Eesti juhtkonna veendumus, et Lätis tegutsevad sakslased on potentsiaalselt vaenulik jõud, mistõttu nende asemel otsustati sõjalisel teel Lätis võimule aidata Eestile sõbralikumad läti rahvuslased. See ka õnnestus, kusjuures *Landeswehr*’i sõja provotseerijaks võib pidada Eesti poolt.

Eesti juhtkonnal jäi seejärel, 1919. aasta teisel poolel, üle otsustada, kas toetada Vene kodusõjas valgeid (Loodearmee) või katsuma Nõukogude Venemaaga rahu sõlmida. Kui Eesti sõjavägede ülemjuhatus eelistas esimest varianti, lugedes enamuse võitu vastuvõetamatuks, siis poliitiline juhtkond kõhkles ning kaldus lõpuks teise lahenduse poole. Poliitikud leidsid, et Eestil pole mõtet sõda enamlastega jätkata, sest Vene valgete toetamise eest pole lootust saada vastutasuks tunnustust Eesti iseseisvusele *Entente*’i riikidelt või Vene valgete juhtidelt. Pealegi kardeti, et valgete võidu korral kodusõjas püüavad nad Eestit taas Venemaaga liita. Samas olid nii poliitikud kui ka ülemjuhatus ühel nõul, et Eesti iseseisvust kindlustaks liidu otsimine teiste Venemaast lahku löönud riikidega.

1919. aasta septembris toimusid esimesed ettevaatlikud rahuläbirääkimised Nõukogude Venemaaga. Seejärel leidis enamlaste olukorras Vene kodusõja rinnetel ajutiselt aset halvenemine, mistõttu rahukõneluste jätkamine lükati edasi kuni olukorra selginemiseni, mis juhtus novembris, mil üha tõenäolisemaks hakkas saama valgete kaotus. Sellest hetkest alates oli igal juhul mõistlik sõlmida kodusõja tõenäolise võitjaga rahu, et Eesti riik kurnavast sõjast välja tuua. Seda mõistis ka sõjavägede ülemjuhatus, kes seniajani valitsuse rahukurssi ei olnud pooldanud, vaid oli toetanud võimaluste piires Loodearmeed isegi siis, kui vabariigi valitsus seda ilmselt heaks ei kiitnud.

Reigo Rosenthal

(1981)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloolasena 2000. a. Praegu Tartu Ülikooli ajaloodoktorant ja riigiametnik. Uurimisvaldkonnad: Eesti sõja- ja luureajalugu 20. sajandi esimesel poolel.